

ПСИХОЛОГІЧНА ГІПОТЕЗА ПАСІОНАРНИХ ПОШТОВХІВ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ Л. ГУМІЛЬОВА

Бедлінський Олексій Іванович¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, м. Суми (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0359-6706>

UDC: 159.922

АНОТАЦІЯ

У статті представлено альтернативний підхід до виникнення пасіонарних поштовхів – найбільш спірної частини «пасіонарної теорії етногенезу». Для вивчення причин масової появи пасіонаріїв, було проведено асоціативний експеримент, у якому брали участь 100 двомовних та 100 змішаномовних осіб, які дали асоціативні реакції на 30 стимулів. Виявлено збільшення асоціацій за контрастом у сучасної української молоді у порівнянні з дослідженнями інших авторів двадцятирічної давності. Встановлено більшу кількість асоціацій за контрастом у студентів, які розмовляють у побуті російською мовою, порівняно з україномовними студентами. У змішаномовних осіб, незважаючи на значне переважання українських слів над російськими в їхній мові, спостерігаються асоціативні реакції більш схожі на асоціації російськомовних аніж україномовних респондентів. Порівнюючи асоціації респондентів у залежності від їх мови у побуті, доводиться, що поширення суржику є однією з причин пасіонарних поштовхів, викликаних зміною домінуючих асоціацій, які можуть передаватися нащадкам в умовах двомовності чи змішаномовності.

Ключові слова: асоціація, білінгвізм, етногенез, пасіонарність, українсько-російський суржик.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми розвитку «пасіонарності» періодично зростає в залежності від об'єктивного суспільно-історичного розвитку народу та його сусідів. Про зростання інтересу до проблеми «пасіонарності» в Україні свідчить ціла низка наукових розвідок фахівців різних галузей, у тому числі, психологічні особливості різних аспектів пасіонарності досліджували (Васютинська, 2017; Іванова, 2018; Сапрыгина, 2015) та ін. За кордоном, до того ж, проводяться психолого-педагогічні дослідження виховання та корекції пасіонарності (Зими́на, 2007) та ін. Разом із тим, проблемі причин, що

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Oleksii Bedlinskyi

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

обумовлюють пасіонарні поштовхи достатньої уваги не приділяється. Зауважимо, що шукаючи причини пасіонарних поштовхів ми тимчасово (у межах конкретної розвідки) абстрагуємося від суспільно-історичних, географічних та ін. факторів, а не заперечуємо їх впливи на пасіонарність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Поняття «пасіонарності», як «характерологічної домінанти» ввів Л. Гумільов – автор «пасіонарної теорії етногенезу» (Гумилев, 2008). На думку вченого, «пасіонарний поштовх – це поява в певному регіоні якоїсь кількості пасіонаріїв, тобто людей, що прагнуть зробити більше, ніж потрібно для підтримки життя свого і своїх нащадків» (Гумилев, 2008:12). Генетичні мутації, як причина пасіонарних поштовхів, на його думку, з'являються у результаті дії невідомої «енергії, яка потрапляє із космосу» (Гумилев, 2008:12). Ставлення науковців до «пасіонарної теорії етногенезу» Л. Гумільова далеко не однозначне – одні з захопленням порівнюють його теорію за масштабністю та глибиною з теорією В. Вернадського, інші звинувачують у псевдонауковості. Чи не всі звинувачення пов'язані з «невідомою космічною енергією», яка спричиняє мутації. Схоже, що і сам Л. Гумільов, розумів бездоказовість одночасних мутацій у значної частини етносу, але особливо цим не переймався. «Наша задача – опис феномену, а

інтерпретація його причин може у майбутньому змінюватися» (Гумилев, 2008:71) – зауважував учений.

У сучасних наукових дослідженнях пасіонарність висвітлюється як однозначно позитивне явище. Але, сам Л. Гумільов зауважував, що процеси зростання, а потім падіння пасіонарної енергії не є ні поганими, ні добрими, вони є об'єктивними нейтральними процесами. А самі пасіонарії можуть бути як героями, так і злодіями, як борцями за власний етнос, так і ворогами власного народу, які обстоюють ідеї імперії, що поневолює, чи прагне поневолити їх народ. Зрозуміло, що люди пишаються родичами-пасіонаріями, але навряд чи хтось мріє, що їх діти стануть пасіонаріями з радикальними переконаннями, відмінними від переконань батьків.

Л. Гумільов вважав, що причиною появи пасіонарних поштовхів є мутація генів людини, яка «впливає на її поведінку, тобто на гормональну і нервову систему» (Гумилев, 2008:12). Якщо одночасні, однакові, масові генетичні мутації мало ймовірні, а факти появи пасіонарних поштовхів незаперечні, то вірогідно, що вони відбуваються під впливом «мутацій», які з'являються не на генетичному, а на якомусь іншому рівні.

Єдиним аналогом геному (за функцією і генезою, але не за структурою) є мова, як система збереження і передачі нащадкам рефлексів. Аналогія «геном-мова» звичайно дуже віддалена бо з опануванням мовою у людини

з'являються не безумовні рефлексивні як передаються виключно через ДНК (РНК), а асоціації, які можна розглядати як умовні рефлексивні успадковані через навчання, на несвідомому рівні. Тобто, можна припустити, що коли слова можуть бути складовими класичного та оперантного обумовлення, то через мову як систему обумовлень наступні покоління отримують систему рефлексів, яка впливає на формування динамічних стереотипів (Бедлінський, 2018). Зміни у цій системі, наприклад у результаті змішаномовності вірогідно можуть впливати на ставлення людини до світу чи окремих його складових, а відтак і на поведінку людини. Дослідження таких змін можливе через порівняння асоціативних реакцій до однакових слів у людей, які послуговуються у побуті різними мовами чи мовними мішанками, наприклад, суржиком, який виник у результаті змішування української і російської мов.

На збудження образу впливає не лише поодиноким словом, а також інші слова, з якими воно пов'язане через сім'ї слів, ідіоми, синтаксичні і граматичні правила, тощо. Наприклад, слово «дівка» українською мовою викликає додатні емоції, а російською від'ємні, хоча у обох випадках означає дівчину на виданні (Bedlinskyi & Shcherbak, 2018:73). Якщо збуджувачем образу може бути поодиноким словом, то смисли збуджуються мовою як системою. Так, у російській мові є словосполучення «крепостная девка», що впливає на формуван-

ня негативного образу збуджуваного словом «девка», яке українською перекладається як кріпачка і зі словом дівка не пов'язане. У російській мові ціла низка таких ідіом: «крестьянская девка», «позорная девка» і т.ін. Але у обох мовах є також і додатні словосполучення: «вогонь дівка», «красна дівка» тощо. Ставлення до незаміжньої дівчини визначається всіма контекстами вживання слова та частотою їх вживання. Вірогідно, що ідіоми впливаючи на збуджування словом «дівка» образ можуть не потрапляти у поле свідомості. Так само як це відбувається зі сприйманням візуальної інформації. Так, М. Коуен та інші виявили обмеження на усвідомлення частини візуальної інформації у процесі її сприймання. «Анатомічні обмеження на свідому обізнаність можуть бути розповсюдженим явищем, встановлюючи обмеження на усвідомлену обробку в усіх галузях пізнання» (Cohen, 2015:11).

Досліджуючи увагу при сприйманні візуальної інформації, Дж.А. Альварес і А. Оліва, виявили, що цілісні образи можуть бути точними навіть за неточності їх складових. «У деяких випадках об'єкти, що знаходяться поза зоною уваги, настільки погано представлені, що здається ніби ми взагалі не маємо корисної інформації про них. Однак, виявилось можливим поєднання цієї неточної інформації для відновлення точного показника групи» (Alvarez & Oliva, 2008), (Alvarez,

2011:123). Теж саме, на нашу думку, відбувається з образами, збуджуваними мовою. Але у різних мовах переважають різні ідіоми і відповідно формується різне емоційне забарвлення слів, різне ставлення до незамужньої дівчини на несвідомому рівні.

Схожу думку висловив І. Франко: «слова викликають у вашій уяві величезні ряди образів, не раз зовсім відмінних від тих, які бажав викликати в вас автор» (Франко, 1981:46-47). І далі, про необхідність «витворювати наукову термінологію... звичай уживати для такої термінології чужих слів, відірваних від живого зв'язку тої мови, в яку їх вплетено, – на те, щоби не збуджували ніяких побічних образів в уяві» (Франко, 1981: 47). Тобто, зменшити кількість «побічних вражень», збуджуваних словом, можна шляхом запозичення слова, вирваного із зв'язків рідної мови як системи, етимологічних зв'язків, контекстів вживання, тощо. Якщо запозичення для наукових термінів подекуди виправдані, а подекуди і необхідні, то запозичення для загальних уявлень у результаті змішаномовності, можуть впливати на «величезні ряди образів» (Франко, 1981) збуджуваних словами, змінюючи асоціативні поля, які пов'язані з інтенціями і світоглядом народу.

Порівнюючи асоціативні реакції представлені у «Слов'янському асоціативному словнику» (далі – САС), отримані у результаті проведення вільного асоціативного експерименту (Уфимцева, 2004), можна зробити ви-

сновки про деякі відмінності асоціацій у російських студентів порівняно з білоруськими, болгарськими та українськими студентами. Особливості російського асоціативного словника, на нашу думку, пов'язані з особливостями розвитку російської мови, як мови величезної імперії. Розвиток імперських мов пов'язаний з їх амальгованістю. Ще, О. Потебня зауважив амальгованість, тобто, «виникнення у результаті змішування: англійської, французької, італійської, іспанської, угорської мов» (Потебня, 1926:176). Не менш амальгованою є російська мова, яка на думку російських мовознавців «на дві третини повна запозичень, а із третини, що залишилася значна частина слів не має права на руське походження» (Казанский, 2008:23). Розвиток амальгованих мов і пасіонарні зміни етносів відбувалися одночасно у просторових межах і часових рамках розвитку імперій, що може свідчити про їх взаємні обумовлення.

Коли погодитися з тезами, що «у результаті засвоєння рідної мови нащадки отримують у спадок від попередніх поколінь ряди асоціацій... мова є системою умовних та підкріплюючих стимулів, умовних реакцій і оперантів, яка формує у її носіїв схожі мовно-рефлекторні зв'язки» (Бедлінський, 2018:21-24), то зміна мови, наприклад, поширення суржиків, чи другої мови може бути однією із причин гальмування старих і появи нових асоціацій (рефлексів) у великій кількості людей одночасно на великих територіях, отже, може

бути причиною пасіонарних поштовхів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Спираючись на вищесказане, можна допустити, що змішування мов може обумовлювати підсилення одних асоціативних зв'язків і послаблення інших та формування нових асоціацій відмінних від обох мов. У результаті можемо отримати підсилення окремих інтенцій одночасно у великої кількості людей на значних територіях – це і будуть пасіонарії з потребами втілювати емоційно заряджені ідеї.

Можна допустити, що в змішаномовних респондентів асоціативні реакції будуть ближчими до більш амальгованої мови, у якій функція утворення смислів перейшла від сімей слів до ідіом. Так українською ідея чесно вести справи закодована у однокоренових словах: «справа», «правда», «право», «справедливість» і т.ін., а російською у словосполучення «слово купця», «слово офіцера».

У випадку з суржилом в українсько-російських змішаномовних респондентів асоціативні реакції повинні бути більш схожі на асоціативні реакції російськомовних досліджуваних, незважаючи на переважання української мови в суржику респондентів. Разом із тим, можна сподіватися знайти, у асоціативних реакціях українсько-російських змішаномовних респондентів асоціації відмінні від обох мов.

Отже, метою нашої розвідки є дослі-

дження особливостей асоціативних реакцій білінгвів, які спілкуються у побуті українською або російською мовою, та змішаномовних респондентів, у яких рідна мова українська, але включає запозичення з російської; обґрунтування гіпотези щодо впливу змішаномовності на пасіонарні поштовхи.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для реалізації поставленої мети ми провели асоціативний експеримент зі студентами перших та п'ятих курсів Інституту історії та філософії, природничого та філологічного факультетів Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

На першому етапі дослідження, було з'ясовано, що половина студентів у побуті спілкується суржилом. Обговорюючи поняття «суржику» зі студентами і викладачами спеціальності «українська мова і література», дійшли висновку про доцільність у нашому дослідженні вважати суржилом українську мову, в якій понад 30% запозичень з російської мови. З одного боку, за меншого відсотку переважна більшість респондентів відносила себе до змішаномовних, а з іншого боку значна частина слів, які студенти вважають запозиченими з російської є староруськими (староукраїнськими) словами, які можна знайти у класиків української літератури. Зокрема, у (Франко, 1981) знаходимо слова: «висказані», «кождий», «ограничення», «писатель», тощо, які студенти відносили до

запозичених. Отже, відсоток не українських слів у мові наших студентів значно менший, ніж вони вважають.

За такого підходу – четверта частина студентів СумДПУ імені А.С. Макаренка спілкується у побуті російською, а три четверті студентів спілкуються українською. Дві третини останніх у побуті спілкуються суржилом. Тобто у нашій вибірці 50% студентів змішаномовні, 25% спілкуються у побуті українською та 25% – російською. Усі студенти вільно володіють українською та російською мовами.

Зважаючи на те, що «чим більш змістовним та докладним буде аналіз генеральної сукупності, чим більше властивостей цього об'єкта ми беремо до уваги, тим більшим повинен бути обсяг вибірки» (Gordiienko-Mytrofanova, 2018:42), ми обмежилися лише одним критерієм поділу вибірки на підгрупи – мовою респондентів у побуті. Кінцева кількість досліджуваних 200 осіб. Із них 100 чоловік змішаномовні та 100 осіб білінгви, із яких, 50 чоловік україномовні та 50 – російськомовні у побуті.

На другому етапі дослідження було проведено асоціативний експеримент. Послідовність стимулів для досліджуваних була випадковою, безвідносно до виділених підгруп досліджуваних. Як стимули було використано перші тридцять слів ядра мовної свідомості виділеного авторами САС (Уфимцева, 2004: 6-7), подані у анкеті українською мовою, для всіх підгруп досліджуваних.

Асоціативний словник складається із 30 взаємно еквівалентних стимулів та асоціативних реакцій на них, отриманих за результатом експерименту проведеного у 2018-2019 р.р. у СумДПУ імені А.С. Макаренка методом письмового анкетування з носіями української та російської мови, розділеними на три підгрупи: 1) двомовні, які послуговуються у побуті українською мовою; 2) білінгви, які послуговуються у побуті російською мовою; 3) двомовні, які послуговуються у побуті суржилом – українською з використанням понад 30% запозичень з російської.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Обсяг та мета статті не дозволяють подати всі отримані емпіричні дані. Тому подаємо лише частину словника, тобто слова-стимули та асоціації до них, які повторюються тричі і більше разів (число яке стоїть після слова) для підгрупи змішаномовних респондентів та асоціації, які повторюються двічі і більше разів для підгруп україномовних і російськомовних у побуті досліджуваних та окремі поодинокі асоціації необхідні для аналізу та дискусій (див. табл. 1).

Порівнюючи домінуючі (однакові у різних респондентів однієї вибірки) асоціативні реакції (див. табл. 1), можна зробити висновок, що в російськомовних респондентів кількість домінуючих асоціацій з 24 стимулами (із 30) більша, ніж в україномовних досліджуваних. До того ж, до 12 (40%) стимулів спостері-

Таблиця 1.

Асоціативні реакції змішаномовних, україномовних і російськомовних у побуті респондентів на стимули подані українською мовою

Слово-стимул	Асоціативні реакції змішаномовних респондентів, із 100 відповідей	Асоціативні реакції російськомовних досліджуваних, із 50 відповідей	Асоціативні реакції, україномовних респондентів, із 50 відповідей
Життя	смерть 29, любов 4, буття 3	смерть 16, час 3, коротке 2	смерть 5, дорога 4, радість 3, довге 2, мрія 2, прекрасне 2, шлях 2, щастя 2, яскраве 2
Людина	тварина 21, життя 5, розум 5, природа 5, особистість 4, чоловік 4, істота 3	тварина 10, життя 4, особистість 4, розум 3, істота 2, собака 2, чоловік 2	життя 4, істота 3, тварина 3, чоловік 3, мавпа 2, родина 2, розум 2, розумна 2, суспільство 2
Радість	сум 20, смуток 9, щастя 10, сміх 6, посмішка 4, веселка 3, злість 3, емоція 3	сум 11, щастя 5, сміх 3, смуток 4, горе 3, веселка 2, злість 2, посмішка 2, свято 2	посмішка 6, щастя 5, горе 4, смуток 4, сум 3, злість 2, світло 2, свято 2, сонце 2, усмішка 2
Друг	ворог 20, підтримка 11, вірність 8, товариш 8, вірний 6, допомога 4, недруг 4, довіра 3, людина 3, подруга 3	ворог 15, підтримка 6, вірність 4, довіра 3, вірний 2, добро 2, опора 2, подруга 2, рідний 2, товариш 2	ворог 8, підтримка 7, вірний 5, вірність 4, подруга 3, дитинство 2, допомога 2, товариш 2, побратим 2
Добре	погано 43, щастя 5, спокій 4, зле 4	погано 25, зле 4, погане 4, відмінно 3, гарно 2, серце 2	погано 13, жити 3, морозиво 2, спокій 2
Щастя	радість 16, любов 9, нещастя 9, кохання 7, сім'я 6, горе 3, добро 3, спокій 3, успіх 3	радість 12, горе 4, любов 3, сум 3, дім 2, добро 2, кохання 2, родина 2, сім'я 2	сім'я 9, радість 5, гармонія 3, сум 3, горе 2, родина 2
Добро	зло 56, милосердя 3	зло 33, милосердя 2	зло 21, світло 3, вчинки 2, допомога 2, мир 2, радість 2, сонце 2
Любов	ненависть 9, щастя 8, почуття 5, родина 4, серце 4, кохання 4, сила 3, тепло 3, чоловік 3, нелюбов	ненависть 8, кохання 6, назавжди 3, вірність 2, мама 2, почуття 2, рідні 2, родина 2, секс 2, щастя 2	ненависть 5, кохання 4, мама 4, повага 3, сім'я 3, вірність 2, міцна 2, щастя 2, щира 2
Дім	затишок 16, тепло 16, сім'я 9, будинок 7, родина 6, батьки 4, затишний 3, комфорт 3, спокій 3, теплий 3	затишок 9, тепло 8, сім'я 7, будинок 2, будівля 2, мама 2, родина 2, щастя 2	затишок 7, будинок 5, родина 4, сім'я 4, тепло 3, щастя 3, батьки 2, комфорт 2, мама 2, оселя 2, хата 2
Смерть	життя 31, кінець 9, страх 5, сум 4, чорний 4, біль 3, горе 3, смуток 3, труна 3	життя 19, кінець 6, біль 2, початок 2, смуток 2, спокій 2, утрата 2, чорний 2	кінець 8, життя 5, вічність 3, горе 3, старість 2, хрест 2, чорне 2
Спокій	тиша 14, сон 9, затишок 8, дім 6, тривога 6, душі 3, рівновага 3, неспокій 2	тиша 13, затишок 3, мир 3, комфорт 2, рівновага 2, смерть 2	тиша 11, сон 4, рівновага 3, відпочинок 2, душа 2, затишок 2, тривога 2

Гроші	багатство 12, робота 8, зло 7, влада 7, достаток 4, папір 4, можливості 3	папір 6, багатство 4, влада 3, долари 3, можливість 3, радість 3, гаманець 2, робота 2, слава 2, щастя 2	багатство 4, влада 3, долари 3, можливість 3, робота 3, благополуччя 2, заробіток 2, зло 2, потреба 2
Кохання	щастя 16, вірність 6, людина 5, ненависть 4, зітхання 4, почуття 4, любов 3	любов 5, вірність 3, радість 3, довіра 2, життя 2, задоволення 2, зітхання 2, людина 2, щастя 2	любов 6, вірність 5, щастя 3, почуття 3, радість 3, зітхання 2, зрада 2, пристрасть 2
Надія	віра 27, майбутнє 6, життя 5, любов 5, на краще 4, мрія 3, сподівання 3, щастя 3	віра 14, любов 3, щастя 3, ім'я 2, мрія 2, остання 2, порятунок 2, сподівання 2	віра 13, любов 7, сподівання 4, майбутнє 4, на краще 2, світло 2,
Чоловік	жінка 33, сила 9, сильний 5, батько 4, кохання 3, любов 3, опора 3	жінка 25, сила 8, опора 3, сильний 3, батько 2	жінка 12, сила 4, дружина 3, батько 2, коханий 2, мужній 2, мужність 2, сильний 2
Розумна	людина 20, тупа 11, дурна 9, кмітлива 3, нерозумна 2	людина 12, дурна 7, освічена 3, інтелектуальна 2, красива 2, тупа 2, нерозумна	людина 18, відмінник 2, дурна 2, істота 2, мама 2, успішна 2
Сила	розум 15, слабкість 15, міць 6, м'язи 6, мужність 4, спорт 4, чоловік 5, влада 3, воля 3	розум 7, слабкість 7, воля 5, дух 2, міць 2, правда 2, робота 2, спорт 2	міць 5, слабкість 5, воля 3, здоров'я 3, духу 2, м'язи 2
Гарний	поганий 16, красивий 9, хлопець 7, добрий 6, день 5, чоловік 4, привабливий 3, чудовий 3, негарний	поганий 12, красивий 6, вродливий 3, добрий 2, душа 2, пес 2, привабливий 2	красивий 6, настрої 4, поганий 4, вродливий 2, день 2, дім 2
Світ	великий 10, Земля 8, навиворіт 6, планета 5, життя 4, всесвіт 3, навколо 3, прекрасний 3, подорож 3	навиворіт 4, великий 3, Земля 3, життя 3, планета 3, темрява 3, всесвіт 2, добро 2, темнота 2	Земля 4, великий 4, безмежність 3, навиворіт 3, всесвіт 2, життя 2, людство 2, навколишній 2, прекрасний 2
Робота	гроші 16, втома 7, задоволення 4, потреба 3, праця 3, улюблена 3	гроші 12, тяжка 3, важка 2, відпочинок 2, жах 2, лінь 2, «забота» 2	праця 7, гроші 6, задоволення 3, відпочинок 2, життя 2, заробіток 2, турбота 2, улюблена 2
Мати	батько 26, любов 11, дитина 6, жінка 5, рідна 5, турбота 4, тепло 3	батько 17, дитина 3, син 3, гроші 2, любов 2, тепло 2	батько 7, любов 5, донька 3, рідна 4, тепло 3, бабуся 2, дитина 2
Великий	малий 36, маленький 13, дім 4, світ 4	малий 18, маленький 12, сильний 2, слон 2	малий 9, будинок 5, маленький 3, дім 3, світ 2, чоловік 2
Погано	добре 41, гарно 5, біль 3	добре 29, гарно 4	добре 16, настрої 3, погода 2, хвороба 2

Жінка	чоловік 30, мати 11, краса 8, красива 5, гарна 3, сильна 3	чоловік 23, краса 4, мати 4, красива 4	мати 8, чоловік 6, краса 5, красива 3, гарна 2
Краса	природа 10, врода 9, жінка 6, «уродство» 5, квіти 4, потворність 4, щастя 4, дівчина 3, не-краса	потворність 5, природа 5, врода 4, дівчина 3, люди 3, жінка 3, квітка 2	природа 5, дівчина 4, духовна 3, сила 3, внутрішня 2, добро 2
Батько	мати 32, син 8, захист 5, сила 4, підтримка 3, рідний 3, родина 3	мати 24, сила 3, дитина 2, гордість 2, опора 2, рідний 2, син 2	мати 11, сила 5, син 4, дід 2, добро 2, дитина 2, підтримка 2, сім'я 2, чоловік 2
Дитина	маленька 12, щастя 11, дорослий 10, радість 6, людина 5, мати 4, батьки 3, іграшки 3,	маленька 5, мати 5, батьки 3, радість 3, дитинство 2, людина 2, щастя 2	мати 6, маленька 5, немовля 4, людина 3, батьки 2, дорослий 2, іграшка 2, малюк 2, радість 2,
Зло	добро 44, погане 4, ненависть 4	добро 33, диявол 2	добро 14, зрада 2, страх 2, хвороба 2, чорне 2
Товариш	друг 31, дружба 5, підтримка 5, ворог 4, допомога 4, знайомий 4, нетовариш	друг 13, знайомий 7, підтримка 4, вірний 3, дружба 3, подруга 3, ворог 2	друг 18, допомога 4, школа 3, однокласник 2
Жити	вмерти 13, радіти 12, любити 9, існувати 7, бути 6, кохати 3, довго 3, не жити	любити 8, радіти 5, вмерти 4, померти 3, не тужити 3, вмирати 2, добре 2, існувати 2, тужити	любити 9, радіти 5, існувати 4, щасливо 4, добре 3, помирати 3, весело 2, навчатися 2, радість

гаються кратні кількісні відмінності між асоціативними реакціями російськомовними і україномовними респондентами. Можливо, однією з причин є подача стимулів, а відтак і переважна більшість відповідей – українською мовою. Тобто, російсько-україномовні білінгви відповідали другою мовою, а україно-російськомовні респонденти рідною.

Разом із тим, у дослідженнях інших авторів, які проводилися рідними мовами респондентів (Уфимцева, 2004), спостерігається схожа закономірність, а саме, більша кількість домінуючих асоціативних реакцій у російських студентів, ніж в українських. Вірогідно потрібно розглядати дві причини встановленого факту: обумовлення більшої кількості однакових асоціативних реакцій російською мовою на відміну української та вплив другої мови. Хоча, якщо згадати про амальго-

ваність, тобто, виникнення у результаті змішування ряду європейських мов (Потебня, 1926:176) у тому числі походження російської мови (Казанський, 2008), то маємо одну причину, притаманну як суржику так і амальгованим мовам – заміну слів вплетених у мереживо рідної мови як системи запозиченнями, збіднення сімей слів і т.ін. У результаті кількісні характеристики асоціативних реакцій змішаномовних ближчі до реакцій російськомовних, ніж до реакцій україномовних. У будь-якому випадку, поява однакових асоціацій (рефлексів) у значної частини популяції, на нашу думку, є однією із умов пасіонарних поштовхів та пасіонарних підйомів.

Друга, закономірність, яку можна виділити, при порівняльному аналізі асоціативних реакцій поданих у табл. 1 – це відмінності асоціацій за контрастом. Так, серед асоціатив-

них реакцій на стимули: «радість», «смерть», «гарний», «жінка» – на першому місці у змішаномовних і російсько-українських білінгвів стоять асоціації за контрастом. Асоціативні реакції на стимули: «життя», «друг», «добре», «добро», «любов», «чоловік», «мати», «великий», «погано», «батько», «зло» – є асоціаціями за контрастом, які стоять на першому місці у всіх підгрупах досліджуваних. Але у вибірці респондентів, які спілкуються у побуті українською, кількість таких асоціацій значно менша, ніж у інших підгрупах. До того ж, у змішаномовних досліджуваних, порівняно з російськомовними і україномовними респондентами, значно більше асоціацій за контрастом, які є прямими запереченнями з використання прийменника чи префікса «не»: «недруг – 4», «нещастя – 9», «нелюбов», «неспокій – 2», «нерозумна – 2», «негарний», «некраса», «нетовариш», «не жити» (див табл. 1) – слів, частина з яких не притаманні обом мовам. Цікаво, що переважна більшість заперечень через «не» спостерігається на стимули, які не мають кратних кількісних відмінностей асоціативних реакцій між різними підгрупами досліджуваних, що, вірогідно, пов'язано з трансформаціями асоціативних полів.

Асоціації «краса – некраса», «товариш – нетовариш» спонукають до думки, що у результаті змішаномовності зростають інтенції до асоціацій за контрастом, які вірогідно обумовлюють прагнення до змін через перетворення на протилежність. Тенденції до асоціації за контрастом, на нашу думку, є ще однією

з необхідних умов пасіонарних поштовхів – сприяють більш контрастному сприйманню світу, поділу на своїх і чужих, протиставленню добра і зла тощо.

Порівнюючи асоціації україномовних та змішаномовних респондентів, можна стверджувати, що вживання тих чи інших запозичень, як і двомовність, яка у дошкільному, молодшому шкільному та підліткових вікових періодах є змішаномовністю – сприяє появі нових домінуючих асоціацій у великих груп людей, одні асоціативні зв'язки збуджує (підсилює), а інші навпаки зменшує (гальмує). Як хвилі, які, накладаючись, або підсилюють одна одну, або навпаки, одна одну гасять, що й обумовлює пасіонарні поштовхи. Цікавими є асоціативні реакції змішаномовних, які відрізняються від обох підгруп білінгвів. Так, асоціація «розумна – тупа», яка стоїть на другому місці у змішаномовних, у російськомовних зустрічається двічі, і жодного разу – в україномовних. Асоціація «дитина – мати», яка стоїть на першому місці в україномовних і російськомовних респондентів, у змішаномовних опинилася на шостому місці. Асоціації до слова «робота» у змішаномовних більш позитивні – див. табл. 1.

Порівняння даних нашого асоціативного експерименту з масштабним міжнародним експериментом інших авторів, проведеним у 1998-1999 роках, показує значно більшу кількість асоціацій за контрастом у наших респондентів у порівнянні з аналогічними вибірками поданими у САС (Уфимцева, 2004). Ці відмін-

ності, можуть бути пов'язаними з відмінностями у процедурах досліджень, різною кількістю стимулів, різницею вибірки, але можуть свідчити і про потужні етногенетичні процеси, які відбуваються в Україні, а саме про розвиток етнічної самосвідомості саме у російськомовних і змішаномовних українців. Разом із тим, сталі відношення більшої кількості асоціацій за контрастом у російськомовних респондентів проти україномовних (як у нашому дослідженні так і у дослідженнях поданих у САС (Уфимцева, 2004) свідчить про вплив на формування асоціацій не лише культури, діяльності, суспільних норм і цінностей з допомогою мови, але і безпосередній вплив мови як системи організації і функціонування асоціативних полів.

Зрозуміло, що виявлених у результаті асоціативного експерименту тенденцій до асоціацій за контрастом, збільшення кількості нових асоціацій та зміни домінування існуючих асоціацій у змішаномовних респондентів для зображення процесів збурення пасіонарності явно недостатньо. Процес є значно складнішим. У результаті змішаномовності змінюються не лише асоціації, а і гештальти, як цілісні, які не можна звести до суми своїх частин утворенням свідомості. Тут, слід згадати давню суперечку І. Павлова з В. Кьолером, щодо відношень простих асоціацій і складних гештальтів. Критикуючи роботу В. Кьолера «Psychologische Probleme» І. Павлов зауважив «асоціація зробила гештальт, а не гештальт зробив асоціацію» (Павлов 1996:307). Сучасні

психологи визнають використання мозком обох процесів. «Впізнання паттерну може починатися з описів його частин, які потім додаються (обробка «знизу вгору»), або з висунення спостерігачем гіпотези, що дозволяє спочатку впізнати паттерн в цілому, а потім – його складові частини (обробка «зверху вниз»). Експерименти показують, що на сприйняття об'єкта значно впливають гіпотези, які визначаються контекстом» (Солсо, 2006:113).

Отже, нові гештальти, як цілісні образи, з'являються у свідомості людини «знизу вгору» за умовно-рефлекторним принципом – так, як зауважував І. Павлов (Павлов, 1996). Але далі гештальт може фіксуватися в слові, поширюватися на інші контексти і передається наступним поколінням на несвідомому рівні, як цілісний недиференційований (міфологізований) образ, який формується усіма контекстами вживання слів, пов'язаних з образом. Надалі можливе формування «зверху вниз» – коли цілісний образ обумовлює набір асоціацій (рефлексів), тобто, відображений у мові гештальт визначає які асоціації виникатимуть частіше.

Отже, можна зауважити існування мовного обумовлення паттернів сприймання предметів, явищ, людей та ставлення до них. У випадку спотворення мови через запозичення, які руйнують мовні правила, збіднюють сім'ї слів – наступні покоління отримують у спадок відмінні від цілісних образів своїх предків спотворені неповні незавершені гештальти, які вимагають завершення. Отже, збурення

пасіонарності викликають мутації обумовлених мовою гештальтів (цілісних образів і образів дій), а не генетичні мутації, як допускав М. Гумільов.

На нашу думку, збільшення асоціацій за контрастом, яке виявлене у нашому дослідженні, збуджує асоціації (гештальти) протиставлення «ми» і «вони», що сприяє не лише появі емоційно заряджених ідей боротьби за «своїх» проти «чужих» – «ми» проти «вони», а й збільшує кількість людей, готових до емоційного зараження, до прийняття чужих ідей без критичного переосмислення. Іншими словами змішаномовні більш піддатливі до пропаганди, до прийняття простих формул. Наприклад, найпримітивніша форма «справедливості» – все поділити.

Подані вище результати дослідження співвідносяться з дослідженнями загальних уявлень добра і зла в учнів четвертих класів у залежності від рідної мови і мови навчання. У молодших школярів, які вдома спілкуються російською, а в школі українською, тобто, насправді спілкуються суржилом «у порівнянні з україномовними і російськомовними учнями у поясненні «добра» збільшується кількість визначень через опозицію «злу»» (Bedlinskyi & Shcherbak, 2018:69), що, на нашу думку, пов'язано не лише зі збільшенням асоціацій за контрастом, і з емоційною зарядженістю уявлень «добра» і «зла», з формуванням гештальту «боротьби добра зі злом».

Невеликі розміри кінцевої вибірки, а саме 200 досліджуваних, накладають обме-

ження на більш глибокий порівняльний аналіз. Разом із тим, з одного боку, даної вибірки цілком достатньо, бо виявлено кратні відмінності між деякими показниками, а з іншого – будь-якого збільшення кількості респондентів буде недостатньо через регіональні відмінності суржику. Необхідна організація та проведення масового міжрегіонального дослідження з новою концепцією добору стимулів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У результаті проведених досліджень було виявлено, що змішаномовність впливає на домінування окремих тенденцій асоціативних реакцій: 1) збільшення асоціацій за контрастом у сучасної української молоді у порівнянні з дослідженнями двадцятирічної давності; 2) спостерігається більша кількість асоціацій за контрастом (асоціативних реакцій на однакові стимули) у студентів, які розмовляють у побуті російською, порівняно з україномовними студентами, що, на нашу думку, пов'язано з амальгованістю російської мови; 3) у змішаномовних респондентів, незважаючи на значне переважання української слів над російськими в їхній мові, спостерігаються асоціативні реакції більш схожі на асоціації російськомовних, ніж україномовних студентів; 4) у змішаномовних респондентів зустрічається ряд асоціацій за контрастом, які є запереченням з допомогою прийменника або префікса «не», окремі з яких (некраса, нетовариш) не притаманні обома мовам; 5) асоціативні реакції змішаномовних до деяких стимулів відрізня-

ються від асоціативних реакцій україномовних та російськомовних у побуті респондентів.

Порівнюючи асоціативні реакції респондентів у залежності від мови у побуті, можна допустити, що вживання тих чи інших запозичень, як і спілкування двома мовами, – змінює асоціативні поля, сприяє появі нових домінуючих асоціацій, одні асоціативні зв'язки збуджує (підсилює), а інші навпаки зменшує (гальмує). Як хвилі, які накладаються, або підсилюють одна одну, або навпаки, одна одну гасять. Взаємодія між мовленнєвими асоціаціями різних мов сприяє диференціації інтенцій. У результаті відбувається підсилення або послаблення окремих інтенцій одночасно у великої кількості людей на значних територіях.

Вищесказане дає підстави допустити, що поширення мовних мішанок є причиною пасіонарних поштовхів та пасіонарних підйомів, викликаних зміною домінуючих асоціацій, які з'являються на помежів'ї мов і можуть передаватися нащадкам в умовах двомовності чи змішаномовності.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у дослідженнях особливостей мовленнєвих обумовлень інших фаз етногенезу та впливу мови на процеси ідентифікації у різних вікових періоди.

References (Transliteration):

- Alvarez, G.A., & Oliva, A. (2008). The representation of simple ensemble visual features outside the focus of attention. *Psychological Science*, 19, 392–398. doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02098.x
- Alvarez, G.A. (2011). Representing multiple objects as an ensemble enhances visual cognition. *Trends Cognitive Science*, 15, 122–131. doi: 10.1016/j.tics.2011.01.003
- Bedlinskyi, O.I. (2018). Language theory of consciousness. *Actual Problems of Psychology*, Volume 12, Issue 24, 18-26. [in Ukrainian]. URL : <http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v12/i24/4.pdf> [in Ukrainian].
- Bedlinskyi, O., & Shcherbak, T. (2018). Peculiarities of Good Representations of the Fourth forms Single-Lingual and Mixed-Lingual Pupils. *PSYCHOLINGUISTICS*, 24(1), 63-78. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-1-63-78>
- Cohen, Michael A., Ken, Nakayama, Konkle, Talia, Stanti, Mirta, & Alvarez, George, A. (2015). Visual Awareness Is Limited by the Representational Architecture of the Visual System. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 27 (11). doi:10.1162/jocn_a_00855.
- Franko, I. (1981). *Zibrannia tvoriv u p'iatdesiaty tomakh. Literatura i mystetstvo. T. 31. Literaturno-krytychni pratsi (1897-1899)*. [Complete works in fifty volumes. Literature and art. Vols. 31. Literary and critical works]. Kyiv: Naukova dumka. 601 s. [in Ukrainian].
- Gordiienko-Mytrofanova, I., Pidchasov, Y., Sauta, S., & Kobzieva, I. (2018). The Problem of Sample Representativeness for Conducting Experimental and Broad Psychological Research. *PSYCHOLINGUISTICS*, (23(1), 11-46. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-23-1-11-46>

doi.org/10.5281/zenodo.1212360

Gumilev, L.N. (2008). *Konec i vnov' nachalo: populjarnye lekciï po narodovedeniju* [The end and the beginning: popular lectures on ethnology]. M.: Ajrispress, 384 s. [in Russian].

Ivanova, Ya.V. (2018) Structural-dynamic analysis of passionarity in the context of adaptive determination. Science and Education a New Dimension. *Pedagogy and Psychology*, VI (72), Issue: 174, Sept. 47-52. [in Ukrainian]. URL : <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-174VI72-11>

Kazanskij, B.V. (2008). *Prikljuchenija slov*. [Word adventures] SPb.: Avalon, Azbuka-klassika, 2008. 256 s. [in Russian].

Pavlov, I.P. (1996). *Mozg i psihika* [Brain and psyche] / Pod redakciej M.G. Jaroshevskogo. – M.: «Institut praktičeskoj psihologii», Voronezh: NPO «MODJeK»ю 320 s. [in Russian].

Potebnia, A.A. (1926). *Polnoe sobranie sochinenij. Mysl i jazik* [Complete collection of compositions. Thought and language]. Kyiv : Gosudarstvennoe izdatelstvo Ukrainy [in Russian]. URL : http://elib.gnpbu.ru/text/potebnia_pss-t1_mysl-i-yazyk_1926/go;0;fs,1/

Saprygina, N.V. (2015) *Passionarnost kak individualno – psihologičeskaya harakteristika lichnosti*. [Passionarity as an individual -psychological characteristic of the personality]. Odessa: Nauka i osvita [in Russian]. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B7IN9BNNMs90cjhJSGhZYMJqZlk/view>

Solso, Robert L. (2006). *Kognitivnaja psihologija*. [Cognitive Psychology]. SPb. Piter. 589 s. [in Russian].

Ufimtseva, N.V., Cherkasova, G.A., Karaulov, Iu.N., & Tarasov, E.F. (2004). *Slavianskii assotsiativnyi slovar: russkii, belorusskii, bolgarskii, ukrainskii*

[Slavic associative dictionary: russian, belarusian, bulgarian, ukrainian]. Moscow : Iz-vo AGU [in Russian].

Vasyutinskaya, O. (2017) Features of passionarity of the National Police of Ukraine. *Odesa National University Herald. Volume 22. Issue 1 (43). Series psychology*. 46-53 [in Ukrainian]. URL : <http://psysocwork.onu.edu.ua/issue/download/8158/3384#page=46>

Zimina, I.S. (2007). Pedagogičeskie vozmožnosti vospitanija passionarnoj lichnosti. [Pedagogical possibilities of education of the passionate personality] *Pedagogičeskoe obrazovanie v Rossii*. №1. Sept. 59-72. [in Russian]. URL : journals.uspu.ru/i/inst/pedobraz/ped2007/ped_1_2007_9.pdf

Oleksyi Bedlinskyi

Ph.D. in Psychology, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Psychology, A.S. Makarenko State Pedagogical University in Sumy, Sumy (Ukraine)

THE PSYCHOLOGICAL HYPOTHESIS ON PASSIONATE IMPULSES OF L.GUMILEV'S ETHNOGENESIS THEORY

ABSTRACT

The article presents an alternative approach to appearance of passionate drives, which is the most controversial part of the passionate theory of ethnogenesis proposed by L. Gumilev. In order to study the causes of mass emergence of passionate people, an associative experiment was conducted; 100 bilingual and 100 mixed-language (Ukrainian-Russian) respondents participated in it, they gave associative responses to

30 incentives from the core of the linguistic consciousness. The influence of mixed-language speech on the dominant individual associative reactions on the same stimulus was investigated. The increased number of associations of contrariety was revealed at modern Ukrainian youth in comparison with studies of other authors made twenty years ago. There are more associations of contrariety at students who speak Russian in everyday life, in comparison with that of Ukrainian-speaking students; that, in our opinion, is related to the amalgamation of the Russian language. As for mixed-language people, despite the significant predominance of Ukrainian words over Russian ones in their language, their associative reactions are more similar to associations of Russian-speaking respondents than that of Ukrainian-speaking people. In particular, they show more dominant associations and associations of contrariety. Mixed-language respondents have associations of contrariety created by using of “not” prefix or preposition with the formation of words that are not common to both languages, indicating the emergence of intentions for opposition, as one of the ethnogenesis factors.

Comparing the respondent’s associative responses depending on languages used by them in everyday life, we can argue that language is the system of organization and functioning of associative fields, and mixed-language speech enhances some associative relations and weakens others, promotes differentiation of intentions, their amplification or weakening simultaneously

at many people. The article proves that the spread of “surzhyk” (mixed Russian-Ukrainian dialect) is one of the causes of passionate drives fuelled by changed dominant associations that can be passed on to descendants in conditions of bilingualism or mixed-language speech.

Key words: association, bilingualism, ethnogenesis, passionarity, Ukrainian-Russian “surzhyk”.

Бедлинский Алексей Иванович

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии Сумского государственного педагогического университета имени А.С.Макаренка. г. Сумы (Украина)

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГИПОТЕЗА ПАССИОНАРНЫХ ТОЛЧКОВ ТЕОРИИ ЭТНОГЕНЕЗА Л. ГУМИЛЕВА

АННОТАЦИЯ

В статье представлен альтернативный подход к возникновению пассионарных толчков – самой спорной части «пассионарной теории этногенеза» Л. Гумилева. Для изучения причин массового появления пассионариев, было проведено ассоциативный эксперимент, в котором принимали участие 100 билингвов и 100 смешаноязычных лиц, которые дали ассоциативные реакции на 30 стимулов ядра языкового сознания. Было исследовано влияние смешаноязычности на доминирование отдельных ассоциативных реакций на одинаковые стимулы. Выявлено увеличение ассоциаций по контрасту в современной укра-

инской молодежи по сравнению с исследованиями других авторов двадцатилетней давности. Установлено большее количество ассоциаций по контрасту у студентов говорящих в быту на русском языке в сравнении с украиноязычными студентами, что, по нашему мнению, связано с амальгированностью русского языка. В смешаноязычных лиц, несмотря на значительное преобладание украинских слов над русскими в их языке, наблюдаются ассоциативные реакции больше похожи на ассоциации русскоязычных чем украиноязычных респондентов, в частности, большее количество доминирующих ассоциаций и ассоциаций по контрасту. В смешаноязычных респондентов встречается ряд ассоциаций по контрасту из-за употребления приставки или предлога «не» с образованием слов, не присущие обоим языкам, что свидетельствует о появлении интенций противопоставления, как одного из факторов этногенеза.

Сравнивая ассоциативные реакции респондентов в зависимости от их языка в быту, утверждается, что язык является системой организации и функционирования, ассоциативных полей, а смешаноязычность усиливает одни ассоциативные связи и ослабляет другие, способствует дифференциации интенций, их усиление или ослабление одновременно у большого количества людей. Доказывается, что распространение суржика является одной из причин пассионарных толчков, вызванных изменением доминирующих ассоциаций, ко-

торые могут передаваться потомкам в условиях двуязычия или смешаноязычия.

Ключевые слова: ассоциация, билингвизм, пассионарность, украинско-русский суржик, этногенез.

Дата отримання статті: 11.10.2019

Дата рекомендації до друку: 17.10.2019

Дата оприлюднення: 31.10.2019